

Гвоздюкова С. М.

Науковий керівник: к.е.н., доц. Бурденко І. М.

Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи
Національного банку України»

ОБЛІК ПОХІДНИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ

Постановка проблеми. Світовий ринок похідних фінансових інструментів – невід’ємна частина глобального фінансового ринку, який почав розвиватися особливо швидкими темпами з початку 70-х років ХХ століття. Для України більш прискорений розвиток похідних інструментів міг би бути одним з чинників стимулювання товарного й фінансового ринків, що сприяло б формуванню ринкових інструментів управління ризиком та механізмів біржової торгівлі, створенню сучасного ринкового механізму ціноутворення, підвищення інвестиційної привабливості України. Проте виконання цього завдання ускладнюється відсутністю розвинутого ринку деривативів в Україні, недостатньою психологічною підготовленістю суб’єктів господарювання до здійснення операцій з деривативами, а також низькою зацікавленістю банків виступати у ролі фінансових посередників на даному ринку.

Аналіз останніх публікацій. Дослідження строкових ринків на сучасному етапі проводять багато зарубіжних фахівців, серед них: Дж. Гоффман, П. Вільмонт, Р. МакДональд, О. Дегтярьова, А. Фельдман, Роберт У. Колб інші. В Україні дослідженням становлення ринку деривативів займаються В.В. Гоффе, В. Б. Гордон, О. О. Бакаєв, Л. О. Примостка, О. М. Сохацька інші.

Мета роботи полягає у дослідженні ринку похідних фінансових інструментів та методичні основи його обліку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Функціонування ринкової системи ґрунтується на функціонуванні різноманітних ринків. Ринок за своєю сутністю передбачає формування певної рівноваги між покупцем та продавцем [10]. На думку Маркова М. А. при побудові моделі загальної рівноваги слід користуватися моделлю, яка будується на аналізі трьох ринків: ринку поточного споживання (спот ринку), ринку майбутнього споживання та ринку строкових контрактів [3]. Оскільки виконання строкових угод за своєю

сутністю передбачається у майбутньому, то, доцільно розглядати ринок майбутнього споживання в рамках строкового ринку. Особливістю строкового ринку є те, що угода на ринку укладається сьогодні, а виконується у майбутньому на затверджених умовах – наявна ознака строковості. Тобто, строковий ринок – це ринок на якому обертаються контракти в основі яких є базовий актив та існує впевненість в неспівпаданні моментів укладання угод і їх виконанні.

Базовим активом називається актив, який складає основу контракту – товари, цінні папери, індекси, валюта, засоби та їх характеристика [2]. У цьому контексті багато авторів почали ототожнювати ринки фінансових деривативів та строкові ринки. На нашу думку, таке ототожнення не повинно мати місця, оскільки у структурі строкового ринку необхідно окремо виділяти ринок фінансових деривативів.

На сьогодні в світі застосовується різні види, типи похідних фінансових інструментів. Проте питання класифікації даних інструментів залишається відкритим.

Більшість науковців і практиків виділяють такі основні похідні фінансові інструменти: форвардні та ф'ючерсні контракти, опціони та свопи [1, 9, 2].

Похідні фінансові інструменти у сучасному світі мають досить значну роль. Макро- та мікроекономічна роль похідних фінансових інструментів проявляється через властиві їм функції, що знаходяться у певній ієрархії [9]. Основні з них наведені у таблиці 1.

Таблиця 1 – Ієрархія функцій похідних фінансових інструментів

№ п/п	Назва функції	Характеристика
1	2	3
1.	Функція хеджування ризиків	Причиною виникнення ризиків є процес розвитку глобального ринку капіталів, який включає у себе коливання валютних курсів, цін, відсоткових ставок. Деривативи дозволяють зафіксувати ці елементи та мінімізувати ризики.
2.	Інформаційна функція	Деривативи визначають ринкову ціну базових активів.
3.	Функція відстрочки платежу та поставки	Інвестор, який має намір придбати базовий актив може оплатити тільки частину його вартості. Залишок буде сплачений по закінченню строку існування ф'ючерса чи опціону.

Продовження таблиці 1

4.	Функція переміщення капіталу	Деривативи полегшують переміщення капіталу на інші території та нові центри господарювання. При виконання цієї функції значну роль відіграє структура учасників ринків та її зміни.
5.	Функція ліквідності	Розвиток конкуренції на ринку деривативів сприяє швидкому обігу похідних фінансових інструментів та, відповідно, підвищенню ліквідності ринку.
6.	Спекулятивна функція	Деривативи дозволяють сформувати оптимальний інвестиційний портфель, який забезпечує необхідну дохідність при мінімальному ризику. Ця функція виконується за рахунок включення в інвестиційний портфель деривативів для хеджування ризиків сильних коливань ринкових цін на базовий актив.
7.	Інтегруюча функція	Деривативи виконують інтегруючу роль між товарними та фінансовими ринками. Дана функція має місце внаслідок того, що в якості базових активів може виступати фінансові (процентні ставки, індекси) і реальні (товари, акції) активи.
8.	Функція створення нових інструментів	Ринок деривативів сприяє створенню нових деривативів. Щорічно на ринку деривативів виникає багато нових складних ф'ючерсних та опціонних стратегій, які, згодом перетворюються на самостійні гібридні деривативи.

У світі характерними являються тенденції до збільшення обсягів використання похідних фінансових інструментів та розробка ефективних методів їх використання, для України залишається нагальною проблема в формуванні ринку похідних фінансових інструментів (таблиця 2).

Таблиця 2 – Динаміка укладених угод на похідні фінансові інструменти в Україні та на світовому фінансовому ринку за період з 2005 по 2009 рік

	2005	2006	2007	2008	2009	Темп росту, %
	млн.шт.					
Світовий фінансовий ринок	199,7	257,5	9885,2	10336,2	9388,2	261,85
Україна	4,56114	13,74193	2,8001	0,001	8,07687	115,36

Джерело: 1. <http://www.ssmc.gov.ua/ShowPage.aspx?PageID=12>

2. http://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qa1009.pdf

Отже, згідно з таблицею, темпи росту укладених угод на світових ринках похідних інструментів та на ринку України суттєво відрізняються. Якщо на світовому ринку відсоток росту склав більше ніж 200%, то український ринок похідних фінансових інструментів є нерозвиненим. У 2008 році, під час фінансової кризи кількість укладених угод знизилась до 1 тис. шт. Така реакція українських ринків похідних фінансових інструментів може свідчити про те, що українська економіка є чутливою щодо зміни міжнародних фінансових ринків.

Позитивним є той факт, що незважаючи на різкий спад у 2008 році у 2009 році спостерігається різка зміна ситуації, що дозволяє отримати приріст обороту за укладеними угодами порівняно з 2005 роком на 15%. На нашу думку, це свідчить про те, що українська економіка поступово набирає обертів в рамках глобальних інтеграційних процесів.

Український ринок похідних фінансових інструментів сьогодні представлений у біржовій формі. Така тенденція відрізняється від загальносвітової, де перевагу надають саме небіржовій торгівлі.

Сьогодні український фондовий ринок представляють 10 фондових бірж (таблиця 3).

Таблиця 3 – Фондові біржі України

№ п/п	Назва	Територія	Торгівля похідними фінансовими інструментами
1.	Закрите акціонерне товариство "Українська фондова біржа"	м. Київ	Опціонні сертифікати на купівлю, з поставкою базового активу ТОВ «Прилуцький ринок 1» та ТОВ «Ніжинський кооприннок» (у 2010 році).
2.	Відкрите акціонерне товариство "КИЇВСЬКА МІЖНАРОДНА ФОНДОВА БІРЖА"	м. Київ	Відомості не надані
3.	Приватне акціонерне товариство "Фондова біржа ПФТС"	м. Київ	Опціони ВАТ «Укртелеком» (у 2001 році)
4.	Приватне акціонерне товариство "Українська міжбанківська валютна біржа"	м. Київ	Торгівля похідними фінансовими інструментами відсутня
5.	Закрите акціонерне товариство "Фондова біржа "ІННЕКС"	м. Київ	Відомості не надані
6.	Закрите акціонерне товариство "Придніпровська фондова біржа"	Дніпропетровська	Торгівля похідними фінансовими інструментами відсутня
7.	Закрите акціонерне товариство "УМФБ"	м. Київ	Торгівля ф'ючерсами
8.	Відкрите акціонерне товариство "Фондова біржа "Перспектива"	Дніпропетровська	Відомості не надані
9.	Відкрите акціонерне товариство "Східно-Європейська фондова біржа"	м. Київ	Відомості не надані
10.	Відкрите акціонерне товариство "Українська біржа"	м. Київ	Торгівля ф'ючерсами та опціонами

Джерело: <http://www.smida.gov.ua/reestr/smreestr.php?info=Birgi>

Практичні питання обігу похідних фінансових інструментів реалізуються на основі Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 № 3480-IV [8] Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів» та Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 [7]. Основним недоліком П(С)БО 13 є невизначеність стосовно саме похідних фінансових інструментів. Впровадження в умовах світової глобалізації та інтеграції методичних основ оцінки та обліку похідних фінансових інструментів на базі МСБО 32, МСБО 39 та МСФЗ 7 дозволить удосконалити облік похідних фінансових інструментів. Згідно з П(С)БО 13, МСБО 32, МСБО 39 та МСФЗ 7 нами було виокремлено певні етапи обліку похідних фінансових інструментів (таблиця 4).

Таблиця 4 – Облікові етапи похідних фінансових інструментів

№ п/п	Назва облікового етапу	П(С)БО 13	МСБО 32, МСБО 39, МСФЗ 7
1	2	3	4
1.	Визнання похідних фінансових інструментів	+	+
2.	Класифікація похідних фінансових інструментів відповідно до економічної сутності	-	+
3.	Первісна оцінка	+	+
4.	Визначення справедливої вартості певних категорій похідних фінансових інструментів	-	+
5.	Подальша оцінка (переоцінка)	+	+
6.	Прийняття рішення про припинення визнання інструменту	-	+
7.	Списання з балансу похідного фінансового інструменту	-	+
8.	Розкриття інформації в облікових регістрах і звітності	+	+

Особливе місце серед вищеназваних етапів займає етап первісної оцінки, що повинен ґрунтуватися, виходячи з економічної класифікації похідного фінансового інструменту.

Розглянемо приклад відображення операцій в обліку. Підприємство уклало опціону угоду на купівлю 1000 акцій за ціною 30 грн. за штуку. Премія за опціоном становить 500 грн. Після деякого часу ринкова вартість цих акцій склала суму 35000 грн., що означає, що ціна спот зросла на 5 грн. отже, власник цього опціону повинен сплатити зафіксовану суму 30000 грн. Виконання

даного виду угоди можливе у двох варіантах: коли акції придбаваються для виконання угоди; коли акції придбаваються з метою їх перепродажу.

Таблиця 5 – Відображення в обліку операцій реалізацію опціон

№ п/п	Зміст господарської операції	Обороти за рахунками		Сума
		За датою виконання контракту		
		Дебет	Кредит	
1.	Сплачено премію продавцю опціону	377	311	500
2.	1-й варіант виконання операції			
3.	Сплачено за пакет акцій при виконанні опціону	14	311	30000
4.	Сума премії за опціоном зарахована в первісну вартість акцій	14	377	500
5.	Вартість придбаних акцій доводиться до рівня справедливої (згідно з п. 8 П(С)БО 12)	14	733	4500
6.	2-й варіант виконання операції			
7.	Сплачено за пакет акцій (за ціною страйк) при виконанні опціону	35	311	3000
	Сума премії за опціоном зарахована в первісну вартість акцій	35	377	500
	Акції списуються в реалізацію	971	35	30500
	Отримана оплата від покупця акцій	311	377	35000
	Виручка від реалізації ЦП зарахована до складу доходів звітнього періоду	377	741	35000
	Дохід від реалізації фінансового інструменту	741	792	35000
	Собівартість проданих акцій зараховується на зменшення доходу від реалізації	792	971	30500

Отже, в Україні сьогодні не існує загально визнаних підходів до обліку операцій з похідними фінансовими інструментами. План рахунків бухгалтерського обліку не пристосований до обліку операцій з деривативами, а тому потребує певної адаптації та удосконалення.

Висновки. Таким чином, ринок похідних фінансових інструментів – це складна структура з великою кількістю учасників, які оперують з різноманітними похідними фінансовими інструментами, яка потребує подальшого розвитку.

Розвиток ринку похідних фінансових інструментів сприятиме виконанню покладеної на нього суспільної ролі на макро та мікроекономічному рівні, що зумовить формування ринкових інструментів управління ризиком та механізмів біржової торгівлі, створення сучасного ринкового механізму ціноутворення, підвищення інвестиційної привабливості України.

Література

7

1. Деривативи. Курс для начинающих. [Текст] : пер. с англ. / под. ред. В. Ионов. – М. : Альпина Паблишер, 2002. – 208 с. – ISBN 5-89684-015-9.
2. Кравченко, Ю. Я. Ринок цінних паперів [Текст]: навч. посіб. / Ю. Я. Кравченко. – К. : Дакор, 2009. – 672 с. – ISBN 978-966-8379-34-5.
3. Марков, М. А. Финансовый и срочный рынок в России: проблемы и перспективы развития : дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук : 08.00.10 / Марков Максим Александрович. – М, 1999. – 170 с.
4. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/document/92444/MSBO_32.pdf
5. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.com.ua/eng/ifrs/u39/>
6. Міжнародний стандарт фінансової звітності 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/document/208600/MSFZ_7.pdf
7. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти»: Положення Міністерства фінансів України від 30.11.2001 р. № 559 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 52. – С. 10.
8. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон Верховної Ради України від 23.02.2006 р. № 3480-IV // Урядовий кур'єр. – 2006. – 19 квітня. – С. 7.
9. Шапран, Н. Проблеми розвитку ринку строкових цінних паперів [Текст] / Н. Шапран, В. Шапран // Цінні папери України. – 2000. – № 14 (102). – С. 6-7.
10. Экономическая теория [Текст] : учебник для вузов / Под ред. А.И. Добрынина, Л.С. Тарасевича. – Санкт-Петербург: Питер, 1999. – 448 с. – ISBN 5-8046-0031-1.

